

Беляневич О.А.

*завідувач відділу правового
забезпечення ринкової
економіки НДІ приватного
права і підприємництва
імені акад. Ф.Г. Бурчака
НАПрН України, доктор
юридичних наук, професор*

Belianevych O.A.

*Doctor of Law, Professor, the
Head of department of legal
support for market economy
Institute of Private Law and
Entrepreneurship named after
academician F. G. Burchak of
the National Academy of Legal
Sciences of Ukraine*

ПИТАННЯ ПРАВОНАСТУПНИЦТВА ПРИ РЕОРГАНІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ ШЛЯХОМ ЗЛИТТЯ

УДК 346.21+ 347.191.6

Адекватне правове регулювання реорганізації суб'єктів господарювання і зокрема, господарських товариств як найбільш поширеної організаційно-правової форм здійснення підприємницької діяльності в Україні є важливим елементом правового забезпечення господарської діяльності в Україні та стабільності господарського обороту. Цивільний кодекс України (далі – ЦК) містить загальні норми про припинення юридичних осіб, але не визначає момент виникнення правонаступництва. Зміст ст. 59 Господарського кодексу України (далі – ГК) про припинення суб'єкта господарювання на цей час практично вихолощений Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців за заявницьким принципом» від 13.05.2014 р. і зазначена стаття не несе будь-якого регулятивного навантаження, оскільки містить лише відсылку на норму про те, що припинення суб'єкта господарювання здійснюється відповідно до закону. Особливості припинення господарських товариств шляхом реорганізації господарських товариств врегульовано частково. Стаття 19 Закону «Про господарські товариства» встановлює, що припинення товариства здійснюється в порядку, встановленому законом. Закон «Про акціонерні товариства» містить спеціальні норми щодо порядку припинення акціонерних товариств (шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації, але також не визначає момент виникнення правонаступництва новоствореної особи при припиненні товариства без його ліквідації.

Відповідно до ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною законодавство про компанії є тією сферою, у якій повинна бути забезпечена приблизна адекватність законів України законодавству ЄС. У законодавстві ЄС розрізняються такі види реорганізації, як злиття шляхом придбання та злиття шляхом створення нового товариства. Аналогом останньому в українському законодавстві є злиття. Відповідно до ст. 4 Директиви 2011/35/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи від 5 квітня 2011 року про злиття публічних компаній, «злиття шляхом створення нового товариства» означає процедуру, коли декілька товариств припиняють своє існування без процедури ліквідації та передають усі свої активи та пасиви до товариства, яке вони засновують, в обмін на випуск акцій нового товариства для своїх акціонерів та, якщо такі є, грошові виплати, які не можуть перевищувати 10% від номінальної вартості випущених у такий спосіб акцій, а за відсутності номінальної вартості – їхньої облікової вартості. Пунктом (7) преамбули Директиви 2011/35/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи від 05. 04. 2011 р. про злиття публічних компаній визначено, що захист кредиторів і зокрема власників боргових зобов'язань та осіб, які мають інші вимоги до компаній, що зливаються, необхідно захищати, щоб злиття таким чином не мало негативного впливу на їх інтереси. Цей принцип зафіксований і в Третій директиві про Ради 78/855/ЄЕС від 09.10. 1978 р. злиття акціонерних товариств, що базується на статті 54 (3) (g) Договору.

Стаття 13 Директиви 2011/35/ЄС покладає на законодавство держав-членів забезпечення адекватної системи захисту інтересів кредиторів товариств, що зливаються, чий вимоги передують публікації попередніх умов злиття і не були задоволені на момент такої публікації. Кредитори мають право на отримання адекватних гарантій, якщо фінансовий стан товариств, що зливаються, робить необхідним такий захист і якщо такі кредитори не завжди вже мають такі гарантії. У будь-якому разі держави-члени гарантують, що кредитори мають право звернутись до відповідного адміністративного чи судового органу для отримання відповідних гарантій, за умови, коли вони можуть достовірно продемонструвати, що в результаті злиття існує загроза їх вимогам та від товариства не було отримано жодних адекватних гарантій у цьому питанні.

Отже, визначення в українському законодавстві моменту правонаступництва за зобов'язаннями суб'єктів, що припиняються шляхом злиття, слід розглядати під кутом зору гарантій прав їх кредиторів. При цьому в законодавстві має бути закріплено загальну норму, яка б визна-

чала момент виникнення правонаступництва незалежно від організаційно-правової форми суб'єкта господарювання.

Теоретичні проблеми припинення господарських товариств шляхом реорганізації досліджували Дяченко С. В., Нецька Л. С., Рябота В. В., Щербаківа Н. В., Юркевич Ю. М., Шевченко Н. І., але питання визначення моменту виникнення правонаступництва при реорганізації, і зокрема шляхом злиття господарських товариств, юридичної природи основних документів, що її опосередковують, залишаються дискусійними. Про це свідчить й правозастосовна практика. З огляду на викладене, у цій статті увага буде зосереджена на обґрунтуванні моменту виникнення правонаступництва при злитті, а також з'ясуванні природи передавального акту та його значення для реорганізаційних відносин.

Як впливає із норм 1 ст. 56 ГК, ч. 1 ст. 104 ЦК правовий інститут реорганізації регулює відносини, одночасно пов'язані із (1) припиненням тих юридичних осіб, що існують, та (2) створенням нових господарських організацій – учасників господарського обороту (правонаступників).

Ми поділяємо думку про реорганізацію як про *сукупність юридично значущих дій та прийняття юридичних актів*, а не єдиний правочин [1, с. 27-28]. Відповідно реорганізація шляхом злиття може бути визначена як сукупність юридично значущих дій та прийняття юридичних актів, які спрямовані на припинення декількох суб'єктів господарювання та створення на їх базі нового, і характеризується переходом усіх прав та обов'язків суб'єктів, що реорганізуються, у порядку універсального правонаступництва до нового суб'єкта господарювання. Тобто *обов'язковою умовою реорганізації юридичної особи шляхом злиття є універсальне правонаступництво за її зобов'язаннями*. Разом з тим, методологічно правильно і важливо розрізнати правонаступництво та реорганізацію як явища, що мають різну правову природу.

Правонаступництво відображає зміну суб'єктного складу у господарських правовідносинах, змістом яких є відповідні права та обов'язки, на підставі певного юридичного факту або юридичного складу (прийняття рішення про реорганізацію, затвердження передавального акту). Саме зміна суб'єктного складу зумовлює перехід до нового суб'єкта прав та обов'язків юридичної особи, що реорганізується. При переході суб'єктивного права від праводавця до правонаступника відбувається заміна активного суб'єкта у правовідношенні; при переході цивільно-правового обов'язку від первісного боржника до його наступника має місце зміна пасивного суб'єкта правовідношення. І в тому, і в іншому випадку основна юридична характеристика права чи обов'язку, що переходять, залишається незмінною [2, с. 311].

При універсальному правонаступництві майно особи як сукупність прав та обов'язків, що належать їй, переходить до правонаступника як єдине ціле, причому в цій сукупності єдиним актом переходять всі окремі права та обов'язки, що належали на момент правонаступництва правонадавцю, *незалежно від того, виявлені вони на цей момент чи ні*. При універсальному правонаступництві, зважаючи на відсутність повної визначеності у складі майна, правонаступник спрямовує свою волю не на набуття окремих прав або обов'язків, а на набуття усієї їх сукупності. У результаті він вступає навіть у такі правовідносини, про існування яких міг не знати [2, с. 322].

Отже, універсальне правонаступництво при злитті можна визначити як зміну суб'єктного складу правовідношення в силу закону, внаслідок чого усі права та обов'язки правопередників переходять до правонаступника.

Слід підкреслити, що злиття суб'єктів господарювання має свою економічну сутність та призначення (об'єднання капіталів та укрупнення бізнесу) і розглядається законодавцем як вид економічної концентрації, що є об'єктом державного контролю з боку органів Антимонопольного комітету України з метою запобігання монополізації товарних ринків, зловживання монополічним (домінуючим) становищем, обмеження конкуренції (ст. 22 Закону «Про захист економічної конкуренції»).

З огляду на це слід розрізняти власне злиття як вид реорганізації, в основі якої знаходиться фактична передача майна та об'єднання майна суб'єктів господарювання, та правонаступництво як перехід прав та обов'язків від однієї особи до іншої. Передача цілісних майнових комплексів (сукупності активів) дає фактичну змогу провадити новоствореній юридичній особі відповідну господарську діяльність. При цьому особа, яка реорганізується шляхом злиття і припиняється як суб'єкт права, продовжує існування та діяльність в особі правонаступника, що є однією з підвалин цивільного обороту і має надзвичайно важливе значення для захисту прав кредиторів особи, яка була реорганізована.

Реорганізаційні правовідносини (злиття, приєднання, поділу, перетворення) виникають, розвиваються, припиняються на основі сукупності юридичних фактів (юридичного складу) і мають таку динаміку:

- 1) прийняття засновниками (учасниками) юридичних осіб або уповноваженим державним органом рішення про злиття;
- 2) діяльність спеціально створеного органу – комісії з припинення (та /або утворення нового товариства);
- 3) державна реєстрація в Єдиному державному реєстрі новоутвореної юридичної особи та державна реєстрація припинення юридичної

особи – правонапередника (правопередників). При цьому державна реєстрація новоутвореної особи та державна реєстрація особи, що припиняється, можуть не збігатися в часі.

Відповідно до ч. 3 ст. 4 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» у разі злиття юридичних осіб здійснюється державна реєстрація новоутвореної юридичної особи та державна реєстрація припинення юридичних осіб, що припиняються в результаті злиття. Припинення вважається завершеним з дати державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються в результаті злиття (аналогічна норма міститься в ч. 6 ст. 80 Закону «Про акціонерні товариства»). Отже, цими нормами визначається винятково момент припинення реорганізаційних відносин при злитті, і вони не регулюють відносини універсального правонаступництва.

Перехід прав та обов'язків при універсальному правонаступництві підлягає обов'язковій документальній фіксації. Відповідно складання і затвердження комісією з припинення (та /або утворення нового товариства) передавального акту в динаміці реорганізаційних відносин є *юридичним фактом як елементом юридичного складу*, необхідного для легітимації новоствореного суб'єкта господарювання.

Відповідно до ч. 2 ст. 107 ЦК (в редакції Закону від 26.11.2015 р.) після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог комісія з припинення юридичної особи складає:

- 1) передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або
- 2) розподільчий баланс (у разі поділу), який має містити положення про правонаступництво щодо майна, прав та обов'язків юридичної особи, що припиняється шляхом поділу, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспоруються сторонами.

За буквального тлумаченням норми ч. 2 ст. 107 ЦК тільки при поділі як виді реорганізації усі права та обов'язки суб'єкта господарювання, який припиняється, переходять за розподільчим балансом у відповідних частках до кожного з нових суб'єктів господарювання, що утворені внаслідок цього поділу. На відміну від чинної, у попередній редакції ч. 2 ст. 107 ЦК, що діяла до внесення змін до ЦК Законом від 26.11.2015 р. «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», мі-

стилося слово «які» (тобто і для передавального акта, і для розподільного балансу встановлювалися однакові вимоги). Разом з цим, розуміння норми ч. 2 ст. 107 ЦК та її системне тлумачення в сукупності із поняттям універсального правонаступництва дають підстави стверджувати, що зазначення положення щодо правонаступництва в передавальному акті при злитті, приєднанні або перетворенні є зайвим. Внесення змін до ЦК у цій частині лише підтверджує, що встановлення вимоги включати положення щодо правонаступництва і до передавального акта, і до розподільного балансу є помилковим.

Отже, на цей час лише при реорганізації суб'єкта господарювання шляхом поділу в розподільному балансі визначається правонаступництво. Внаслідок же злиття, приєднання або перетворення правонаступником завжди буде *одна* особа, будь-який розподіл прав та обов'язків при таких видах реорганізації неможливий. Тому передавальний акт, що складається при злитті, приєднанні, перетворенні, слугує документальним закріпленням універсального правонаступництва.

У частині 3 ст. 107 ЦК містяться однакові вимоги щодо форми передавального акту та розподільного балансу: вони повинні бути затверджені учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про її припинення, крім випадків, встановлених законом.

Абзацом 2 ч. 3 ст. 107 ЦК в редакції, яка діяла до внесення змін до ЦК Законом «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 26.11.2015 р. було встановлено, що підписані головою і членами комісії з припинення юридичної особи та затверджені учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про припинення юридичної особи, примірники передавального акта та розподільного балансу передаються в орган, який здійснює державну реєстрацію юридичної особи, що припиняється, за місцем її державної реєстрації, а також в орган, який здійснює державну реєстрацію юридичної особи – правонаступника, за місцем її державної реєстрації. Порушення положень частин другої та третьої цієї статті є підставою для відмови у внесенні до єдиного державного реєстру запису про припинення юридичної особи та державній реєстрації створюваних юридичних осіб – правонаступників (ч. 4 ст. 107 ЦК).

У пункті 12 ч. 1 ст. 15 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» міститься

відсильна норма про те, що передавальний акт (у разі злиття, приєднання, перетворення) юридичної особи повинні відповідати вимогам, встановленим законом. Отже, на цей час вимоги щодо передавального акту встановлені ст. 107 ЦК і стосуються лише його форми (затвердження акту учасниками юридичної особи або органом, який прийняв рішення про її припинення, крім випадків, встановлених законом).

Слід зазначити, що ст. 37 ЦК УРСР 1963 р. було встановлено, що майно юридичної особи (її права і обов'язки) переходять до нововиниклої особи в день підписання передаточного балансу, якщо інше не передбачене законом або постановою про реорганізацію. Отже, ЦК УРСР 1963 р. надавав передавальному акту значення юридичного факту, з яким пов'язується універсальне правонаступництво при реорганізації (злитті, поділі або приєднанні). Чинний Цивільний кодекс України аналогічної норми не містить, і це слід розглядати як законодавчу лакуну.

Аналіз норм статей 106, 107 ЦК, ст. 56-58 ГК, Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» дає підстави стверджувати, що *передавальний акт призначений для забезпечення обліку прав та обов'язків, які передаються при реорганізації, і його затвердження як юридичний факт не має самостійного значення для виникнення універсального правонаступництва.*

Із виникненням реорганізаційних відносин не припиняється поточна господарська діяльність суб'єктів, які припиняються, отже, і виконання ними своїх зобов'язань перед контрагентами. Важливо підкреслити, що *треті особи (кредитори) суб'єкта господарювання, який припиняється шляхом злиття, не є учасниками реорганізаційних відносин.* Права кредиторів особи, що припиняються, визначені ч. 1 ст. 107 ЦК: кредитор може вимагати від такої особи виконання зобов'язань якої не забезпечено, припинення або дострокового виконання зобов'язання, або забезпечення виконання зобов'язання, крім випадків, передбачених законом.

Прикладом законодавчого винятку із загального правила ч. 1 ст. 107 ЦК є норма ч. 8 ст. 2 Закону «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» від 23.02.2012 р., якою встановлено зокрема, що під час утворення ПАТ «Українська залізниця», формування його статутного капіталу та припинення Державної адміністрації залізничного транспорту України і підприємств залізничного транспорту не застосовуються положення законодавства щодо необхідності одержання згоди кредиторів стосовно заміни боржника у зобов'язанні (переведення боргу), якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана

Верховною Радою України; права кредиторів вимагати у зв'язку з проведенням реорганізації забезпечення виконання зобов'язань, їх дострокового припинення або виконання та відшкодування збитків, неможливості завершення реорганізації до задоволення вимог, заявлених кредиторами (ч. 8 ст. 2 Закону). Законом прямо визначено, що ПАТ «Українська залізниця» є правонаступником усіх прав і обов'язків Державної адміністрації залізничного транспорту України та підприємств залізничного транспорту (ч. 6 ст. 2). Універсальне правонаступництво зафіксовано також у ч. 2 п. 2 статуту Публічного акціонерного товариства «Українська залізниця», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. Водночас зазначеним Законом не передбачено строк для пред'явлення вимог кредиторами. Оприлюднення затвердженого Кабінетом Міністрів України переліку підприємств залізничного транспорту, на базі яких утворюється Товариство, є офіційним повідомленням для кредиторів про припинення таких суб'єктів господарювання (ч. 7 ст. 2). Отже, зазначені норми ч. 6, 7 ст. 2 Закону «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» повинні слугувати юридичною гарантією прав та інтересів кредиторів, які не можуть з огляду на норми-заборону цього Закону скористатися правовими можливостями, передбаченими ст. 107 ЦК. По суті, права кредиторів підприємств транспорту, що припиняються, у реорганізаційних відносинах зводяться винятково до отримання інформації про припинення таких суб'єктів господарювання, і кредитори не можуть в будь-який спосіб впливати на динаміку реорганізаційних відносин у зв'язку із утворенням ПАТ «Українська залізниця». Момент виникнення універсального правонаступництва ПАТ «Українська залізниця» цим Законом не було визначено. У подальшому, оскільки державну реєстрацію новоствореного ПАТ «Українська залізниця» було здійснено, а державну реєстрацію припинення підприємств транспорту, що припиняються в результаті злиття, не завершено, кредитори цих осіб опинились в ситуації повної правової невизначеності (зокрема, у тому, до якої саме особи може бути заявлений позов – правопопередника чи правонаступника ПАТ «Українська залізниця»). Неоднакова судова практика, що склалася, усунути цю невизначеність поки що не змогла.

Викладене свідчить про нагальну потребу законодавчого врегулювання моменту виникнення правонаступництва при реорганізації, і зокрема шляхом злиття. На основі системно-логічного тлумачення законодавства і з урахуванням викладеного вище можна запропонувати наступне обґрунтування відповідної норми.

Юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації (ч. 4 ст. 87 ЦК). Відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону «Про акціонерні товариства» акціонерне товариство може бути створене шляхом заснування або злиття, поділу, виділу чи перетворення підприємницького (підприємницьких) товариства, державного (державних), комунального (комунальних) та інших підприємств у акціонерне товариство; товариство вважається створеним і набуває прав юридичної особи з дати його державної реєстрації в установленому законодавством порядку. Тому після створення нового суб'єкта реорганізаційні відносини щодо припинення тих суб'єктів, на базі яких він утворився шляхом злиття, залишаються винятково його внутрішньогосподарськими відносинами організаційного характеру, і їх подальша динаміка не може і не повинна впливати на права та інтереси кредиторів. Моментом виникнення універсального правонаступництва є дата державної реєстрації новоствореного суб'єкта господарювання (юридичної особи), що забезпечить можливість захисту прав та інтересів кредиторів у відносинах із правонаступником за зобов'язаннями осіб, що реорганізовані без ліквідації і продовжують свою господарську діяльність в особі правонаступника. Відповідно пропонується доповнити ст. 104 ЦК загальною нормою про те, що права й обов'язки юридичної особи, що припиняється, переходять до новоствореної юридичної особи з дня її державної реєстрації, якщо інше не передбачено законом.

1. Shevchenko N.I. *Pravove reguluvannya pripinennya gospodarskih tovaristv shlyahom reorganizatsiyi. Dis... kand. yurid. nauk: 12.00.04 – gospodarske pravo; gospodarsko-protseualne pravo.* - K., KiYivskiy unIversitet prava. – 239 p. [in Ukrainian]
2. Cherepahin B.B. *Pravopremstvo po sovetkomu grazhdanskomu pravu// Trudy po grazhdanskomu pravu.* – M.: Statut, 2001. –p. 307-443.[in Russian]

Беляневич О. А. Питання правонаступництва при реорганізації суб'єкта господарювання шляхом злиття

У статті досліджено питання виникнення універсального правонаступництва при злитті суб'єктів господарювання, і зокрема господарських товариств. Універсальне правонаступництво як обов'язкова умова реорганізації суб'єкта господарювання шляхом злиття визначається як зміна суб'єктного складу правовідношення в силу закону, внаслідок чого усі права та обов'язки правопередників переходять до правонаступника. Звертається увага на те, що злиття має свою економічну сутність та призначення – об'єднання капіталів та укрупнення бізнесу. З огляду на це пропонується розрізняти власне злиття як вид реорганізації (сукупність юридично значущих дій та прийняття юридичних актів – реорганізаційні правовідносини), в основі якої знаходяться фактична переда-

ча майна та об'єднання майна суб'єктів господарювання, та правонаступництво як перехід прав та обов'язків від однієї особи до іншої, що дозволяє визначити їх часові межі та суб'єктний склад. Звертається увага на те, що кредитори особи, що припиняється, не є учасниками реорганізаційних правовідносин. Досліджено динаміку реорганізаційних відносин. Аргументовано, що складання і затвердження передавального акту є елементом юридичного складу, необхідного для легітимації новоствореного суб'єкта, і не має самостійного значення для визначення моменту виникнення правонаступництва. Обґрунтовується, що моментом виникнення універсального правонаступництва при злитті повинна бути визначена дата державної реєстрації новоствореного товариства, що сприятиме захисту прав та законних інтересів його кредиторів. Після створення нового товариства реорганізаційні відносини щодо припинення тих осіб, на базі яких воно утворилося шляхом злиття, залишаються внутрішньогосподарськими відносинами цього товариства, і від їх подальшої динаміки (в тому числі внесення відповідних записів до державного реєстру про юридичних осіб, що припинилися) не залежить реалізація кредиторами свого права вимоги до правонаступника.

Ключові слова: злиття, універсальне правонаступництво, реорганізаційні правовідносини, передавальний акт.

Belianevych O. A. Issues of succession at reorganization of economic businesses by way of merge

The paper deals with the issues of creation of universal succession at the merger of economic businesses, including companies. Universal succession as compulsory condition of economic businesses' reorganization by way of merger is defined as change of the subject matter of legal relations by operation of law, which results in all rights and obligations of predecessors being transferred to the successor. The attention is drawn to the fact that merger has its economic essence and purpose – pooling of capital and business enlargement. Considering this, it is proposed to distinguish merger as a type of reorganization (a set of legally significant actions and adoption of juridical acts – reorganizational legal relations) based on actual transfer of assets and consolidation of property of economic businesses, and succession as transfer of rights and obligations from one person to another, which allows to define its time limits and subject matter. The attention is drawn to the fact that creditors of a person that is being terminated are not participants of reorganizational legal relations. The dynamics of reorganizational relations has been studied. It is argued that drafting and approval of a transfer act is not an element of legal composition required for legitimation of a newly created subject, and it does not have independent significance for the definition of the moment of succession creation. It is reasoned that the moment of universal succession creation at merger shall be defined as the date of state registration of the newly created company, which would contribute to the protection of rights and legitimate interests of its creditors. After incorporation of a new company, reorganizational relations as to termination of persons on the basis

of which the company was established by way of merger remain internal for this company, and the creditors' realization of their right of demand to successor does not depend on further dynamics of these relations (including making of corresponding entries to the state register on legal persons that have been terminated).

Key words: termination of a legal person by way of merger, reorganizational legal relations, universal succession, transfer act.